

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ЩОДО КРИМСЬКИХ ТАТАР: ОБЦЯНКИ ТА РЕАЛІЇ

За постановою Державного Комітету Оборони СРСР від 18 травня 1944 року, кримськотатарський народ був депортований до Середньої Азії і Казахстану зі своєї історичної території. Майже 370 тисяч кримських татар і представників 20 інших національностей (греки, вірмени тощо) були виселені з півострова, і постановами Верховної Ради СРСР заборонялося представникам, перш за все, кримськотатарського народу, повертатися до Криму з будь-якого приводу. Було вирішено також “стерти” з півострова їх культурно-історичну спадщину [1].

До 1987 року повернення кримських татар на батьківщину було практично неможливим. Сім’ї кримських татар, які на свій страх і ризик поверталися до Криму, були повторно депортовані. Під час перебування відбулося загострення проблеми. В 1987-1989 рр. спостерігалося різке піднесення кримськотатарського національного руху. В місцях постійного мешкання татар проводилися демонстрації і голодування. Кримські татари повертались до Криму й насильно, самовільно захоплювали землі, бо їхні вимоги щодо цього питання ігнорувались. Населення і влада Кримського півострова різко негативно поставилися до подібних дій представників виселеного народу.

Згодом уряд СРСР пішов на ліквідацію наслідків сталінської депортації. 28 жовтня 1989 р. була видана постанова Верховної Ради СРСР “Про висновки і пропозиції з проблем радянських німців і кримськотатарського народу” [2]. Цей документ сприяв поверненню кримських татар на батьківщину. 14 листопада 1989 року була проголошена Декларація Верховної Ради СРСР “Про визнання незаконними та злочинними репресивних актів проти народів, які зазнали примусового переселення, та забезпечення їхніх прав” [3].

12 лютого 1991 р. Верховна Рада УРСР прийняла Закон “Про відновлення Кримської АРСР”. Так було покладено початок процесу становлення кримської автономії в межах Української РСР, пізніше і незалежної України.

Однак уже влітку 1991 року повернення кримських татар на півострів відбувалося на цілком законних підставах. Розпад СРСР та проголошення 24 серпня 1991 року державної незалежності створили нові умови для подальшого розв’язання кримськотатарської проблеми, оскільки від СРСР Україна успадкувала проблему раніше депортованого кримськотатарського народу та інших національних

меншин і залишилася наодинці з необхідністю її розв'язання. У цьому контексті кримськотатарська проблема, що є однією з найгостріших, потребує термінового розв'язання. Це пов'язано з тим, що із 280 тисяч депортованих осіб, які повернулися в Україну, 260 тисяч осіб становлять кримські татари. Останні в основному оселилися в Автономній Республіці Крим.

Україна після розпаду СРСР переживала економічну кризу, однак уряд України добровільно взяв на себе роль єдиної сили, яка проводила послідовну політику реабілітації кримськотатарського народу. На думку Н. Стівенс, Україна пішла на такий крок з наступних причин:

1. Подібними діями українське керівництво наочно демонструвало світовій спільноті свій демократичний характер і намагання всіяко виконувати всі міжнародні угоди про захист прав людини.
2. Реабілітуючи кримських татар в умовах економічної кризи, Україна могла сподіватися на надання країнами Заходу певної гуманітарної, фінансової та матеріальної допомоги.
3. В умовах виходу на міжнародну політичну арену українська дипломатія мала реальні шанси на позитивне вирішення ряду зовнішньополітичних та економічних питань у мусульманських і тюркськомовних країнах.
4. Україна прагнула протиставити кримських татар російським націоналістам у Криму і тим самим отримати певні козирі в справі збереження Кримського півострова за собою.

Всіяко вирішуючи питання, пов'язані з кримськими татарами, українське керівництво подавало певний приклад татарам у Росії в разі загострення деяких аспектів, пов'язаних із Кримським півостровом з боку Російської Федерації. Подібними діями українське керівництво могло дестабілізувати внутрішньополітичну ситуацію в Росії і тим самим знайти прийнятний для себе вихід із протиріч щодо Криму. Адже в Росії також існує самостійна татарська проблема, що має певний дезінтеграційний потенціал [4].

На той час кримські татари брали активну участь у всеукраїнському референдумі і виборах Президента України 1 грудня 1991 року. 24 листопада 1991 року в Сімферополі була проведена регіональна конференція делегатів II Курултаю (національний конгрес) кримськотатарського народу, на якій було проголошено резолюцію: "Кримськотатарський національний рух, що домагається повернення народу на свою історичну Батьківщину та відновлення своєї національної державності, і, виходячи з принципу рівноправності на

самовизначення всіх народів, підтримує прагнення України стати незалежною демократичною державою...” [5].

На думку народного депутата України Р. Чубарова, “саме активна участь кримських татар у всеукраїнському референдумі дала можливість у Криму набрати більше половини голосів на підтримку Акта про проголошення державної незалежності України” [6].

Задля забезпечення рівних прав і свобод громадян, незалежно від їх етнічного походження, та задля забезпечення вільного національного розвитку всіх етнічних спільнот держави, Україною було прийнято цілий ряд політико-правових документів, зокрема, Закон України “Про національні меншини” (1992 р.).

Проте не все було так просто. Під час повернення кримських татар до півострова українське керівництво було стурбоване проблемою можливого зіткнення двох активних національних рухів – російського та кримськотатарського, подальшого розподілу Криму. У 1993 р. було прийнято Закон “Про вибори народних депутатів до Верховної Ради Криму”. Кримські татари не отримали права на представництво в найвищому законодавчому органі автономії. Лише після численних акцій протесту були прийняті поправки до закону про вибори, які передбачали 14 місць у Верховній Раді Криму для татар.

Для вирішення всього комплексу питань щодо облаштування депортованих кримських татар та осіб інших національностей прийнято понад 20 постанов та розпоряджень уряду і Президента України. Важливими документами, які активізували роботу щодо забезпечення повернення раніше депортованих народів на історичну батьківщину, стали постанови Кабінету Міністрів України від 11 серпня 1995 р. № 636 “Про заходи щодо розв’язання політико-правових, соціально-економічних та етнічних проблем в Автономній Республіці Крим” та від 18 березня 1996 р. № 331 “Про здійснення заходів щодо розв’язання соціально-економічних, етнічних та гуманітарних проблем в Автономній Республіці Крим”, якою було затверджено Програму першочергових заходів щодо розселення та облаштування депортованих кримських татар і осіб інших національностей, які повернулися та проживають в АРК [7].

З метою прискорення забезпечення депортованих народів житлом було ухвалено постанову Кабінету Міністрів України від 15 березня 1999 р. № 375 “Про затвердження Порядку забезпечення депортованих осіб та членів їх сімей, які повернулися в Україну, житлом, збудованим або придбаним за рахунок цільових державних капіталовкладень”, якою передбачалася, крім будівництва нового жи-

тла, й можливість придбання для депортованих народів житла за рахунок державних капіталовкладень [8].

Постановою Кабінету Міністрів України від 9 серпня 1999 р. № 1447 також було затверджено Порядок надання довготермінового безвідсоткового державного кредиту на індивідуальне житлове будівництво для депортованих осіб, які повернулися в Україну на постійне проживання, та прийнято постанову, відповідно до якої було розроблено Програму розселення та облаштування депортованих кримських татар та осіб інших національностей на 2001-2005 роки, схвалену 28 вересня 2000 року на засіданні Урядової комісії у справах осіб, депортованих за національною ознакою [9].

Основні положення зазначених документів лягли в основу плану конкретних дій, що реалізуються за чотирма напрямками: соціально-економічна, політико-правова, гуманітарна сфери та міжнародна допомога.

З огляду на обмежені фінансові можливості України дуже актуальним є залучення коштів з альтернативних джерел, зокрема, від країн-донорів, міжнародних організацій та фондів. Загальний обсяг міжнародної допомоги колишнім депортованим народам за період до 2005 року складає близько 13 млн дол. США. Країни-донори: Канада, Норвегія, Швеція, Нідерланди, Великобританія, Індія, Ватикан, Туреччина, Греція, Італія, Франція, Швейцарія, США та Німеччина.

Наразі в Україні Програмою розвитку ООН реалізується Програма інтеграції та розвитку Криму (ПРІК ПРООН), яка була започаткована в 1995 році з метою полегшення процесу облаштування колишніх депортованих осіб, що повертаються в Україну, їх інтеграції до існуючого на півострові соціуму. Програма складається з чотирьох основних компонентів: соціального розвитку (охорона здоров'я й освіта), економічного розвитку та збільшення прибутків населення, розвитку інфраструктури та інституційного потенціалу.

Спонсорами програми також є ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ та ОБСЄ. Найбільше коштів надали Програма розвитку ООН, Канада, Швейцарія і Туреччина – в середньому по два з половиною мільйони доларів. На 2005 рік програма охопила близько 110 тисяч осіб. Було реалізовано сотні проектів: із водо- і газопостачання, реконструкції доріг, створення фельдшерсько-акушерських пунктів, молодіжних центрів, центрів сприяння розвитку бізнесу, комп'ютерних класів і проектів, покликаних підвищити толерантність у багатонаціональних сільських школах тощо. Спочатку програма надавала нагальну допомогу, тепер працює над соціальною мобілізацією і прагне вийти на новий рівень – регіонального розвитку. Строк – до 2007 року [10].

Надалі планується, що потім проекти будуть реалізовуватися безпосередньо кримськими силами. Цільовий бюджет програми на 2005-2007 рр. – 5,4 мільйони доларів.

За словами голови Представництва ООН в Україні Френсіса О'Доннелла, українська сторона на сьогодні забезпечує майже половину вартості кожного проекту. Виняток складає лише розвиток інфраструктури: тут іноземна допомога складає 80 % витрат [11].

Узагалі Державним бюджетом України щорічно передбачається надання коштів на фінансування заходів з розселення та облаштування депортованих кримських татар та осіб інших національностей за відповідною бюджетною програмою 5321040. Ця бюджетна програма покликана вирішити проблеми з облаштуванням депортованих кримських татар та осіб інших національностей, які повернулися в Україну на постійне проживання, та спрямована на те, щоб допомогти їм адаптуватися та інтегруватися в українське суспільство.

Кошти на облаштування депортованих кримських татар та осіб інших національностей спрямовуються за такими основними **напрямами: капітальні вкладення** (питома вага видатків за цим напрямом у загальній структурі видатків на облаштування коливалася від 75 % до 95 %) та *соціально-культурні заходи* (в тому числі виплата матеріальної допомоги).

Капітальні вкладення спрямовуються на житлове будівництво, в тому числі на викуп житла, комунальне будівництво та будівництво об'єктів соціально-культурної інфраструктури.

До *соціально-культурної сфери* відносяться видатки на освіту, матеріальну допомогу на завершення будівництва житла, компенсацію за проїзд і перевезення багажу та ін. Слід визнати, що питома вага видатків на соціально-культурну сферу в структурі видатків на облаштування депортованих щороку зменшується.

У цьому напрямі найбільше коштів спрямовується на компенсацію за проїзд та перевезення багажу (питома вага коливається від 41 % до 67 %). Видатки на освіту знижуються: протягом 2002-2004 років їх сума зменшилася майже у 8 разів (з 2,1 млн грн у 2002 році до запланованих на 2004 рік 260 тис. грн) [12].

Серед багатьох проблем на півострові дуже важливою є проблема забезпечення репатріантів житлом, інженерною та соціальною інфраструктурою.

Залишається низьким рівень забезпеченості мікрорайонів і місцевостей, де компактно проживають репатріанти, інженерною інфраструктурою: лише 58 % з них забезпечені електроенергією, 19 % –

водою, 10% – дорогами з твердим покриттям, близько 3 % – газом, практично повсюди відсутні каналізаційні мережі.

Складна ситуація із забезпеченням житлом прибулих із місць депортації кримських татар та представників інших національностей. Середня забезпеченість житлом одного репатріанта становить лише 8,2 кв. м загальної площі (за середнього забезпечення житлом в АРК на рівні 18,4 кв. м). Основним механізмом забезпечення кримських татар житлом є будівництво і викуп житла за бюджетні кошти та індивідуальне будівництво житла за власний рахунок (державна надавала матеріальну одноразову допомогу в розмірі 1700 грн).

Для забезпечення житлом кримських татар, що повернулися на свою батьківщину, необхідно побудувати ще близько 2 млн. кв. м житла, в тому числі 0,7 млн. кв. м за рахунок централізованих джерел фінансування.

В Криму існують певні труднощі з працевлаштуванням депортованих осіб. Вони є найменш соціально захищеною частиною населення і через ряд причин не можуть конкурувати на ринку праці. Станом на 2004 рік по Криму зі 136,6 тисячі працездатних кримських татар постійну роботу мали лише 47,7 %. Основним доходом непрацюючого депортованого населення є прибуток від присадибної ділянки, орендованого земельного наділу та “човникового” бізнесу. Багато сімей живуть лише на пенсію, допомогу по безробіттю, дитячі допомоги, пенсії по інвалідності. Фінансова криза, податковий тягар, неоднакова величина стартових капіталів обмежують участь колишніх депортованих у малому і середньому бізнесі. За даними Міністерства економіки Автономної Республіки Крим на 2004 рік, із 6,5 тис. малих підприємств і фірм, зареєстрованих у Криму, кримськотатарськими можна вважати лише 200; у них задіяно близько 2,5 тис. із загальної кількості працюючих (89 тис. осіб) [13].

Важливим питанням складної соціально-економічної проблеми розселення й облаштування депортованих народів стали процеси забезпечення їх землею та виділення земельних ділянок.

Питома вага кримськотатарського населення, яке отримало земельні паї, становить 17 %, представників інших національностей – 41 %. Різниця пояснюється тим, що на час передачі землі в колективну власність переважна більшість кримських татар не працювала в КСП.

Паювання земель сільськогосподарських підприємств в АРК відбулося згідно з указом Президента України від 8 серпня 1995 р. № 720 “Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям”. Кримські татари наполягають на “перепаяванні” земельних ділянок. Заяви на одержан-

ня земельних ділянок, основна частка яких припадає на Велику Ялту, Алушту і Судак, подали понад 4,5 тисяч осіб.

Слід зазначити, що земельні ресурси в Криму доволі обмежені (усього в Криму є 212,4 тис. га нерозподілених сільськогосподарських угідь), а густина населення дуже висока.

Також через нерегульоване розселення депортованих осіб виникають певні проблеми з наданням їм земельних ділянок.

Якщо проблемі надання земельних ділянок не приділяти належної уваги і вчасно їй не запобігти, то можливі джерела потенційного конфлікту.

Питання про отримання належної частки землі потрібно вирішувати законодавчим шляхом. Враховуючи той факт, що земля в Криму вже роздана на паї, виділення землі колишнім депортованим може бути забезпечене за рахунок земель запасу і резерву.

Також існують певні проблеми, пов'язані із законодавчим визначенням статусу кримськотатарського народу, поверненням населенням пунктам півострова попередніх (татарських) назв, забезпеченням культурними спорудами (на 2004 рік – близько 40 %), проблема з поверненням мусульманам Криму культурових споруд (будівель мечетей і медресе). Не до кінця вирішена проблема з представництвом кримських татар в органах влади, а також у структурах МВС, прокуратури, податкових та судових органах.

Постійно виникають проблеми, пов'язані зі ЗМІ. Державі слід визначити шляхи підтримки в Криму дійсно незалежних ЗМІ, оскільки багато з них декларують себе такими, насправді належачи до певних партій і виконуючи політичні замовлення щодо дестабілізації ситуації на півострові.

Висновки

Таким чином, не дивлячись на спроби розв'язання кризових ситуацій в Криму безпосередньо державою, як своїми силами, так і спираючись на фінансову допомогу іноземних країн-донорів, нерозв'язаними залишається багато проблем. Серед них – проблема облаштування та адаптації колишніх депортованих народів, у першу чергу, кримських татар, яка залишається однією з найскладніших у процесі забезпечення соціально-політичної стабільності в АРК.

В Україні прийнято багато державних програм, покликаних вирішити проблеми з облаштуванням та адаптацією депортованих народів, проте важливим їх недоліком є недофінансування, що ставить під сумнів ефективність реалізації цих програм.

У зв'язку з тим, що термін іноземного фінансування Програми розвитку та інтеграції Криму завершився у 2007 році, перед Україною в

найближчому майбутньому постане проблема: чи буде і надалі існувати ця програма. Для цього потрібна ефективна державна програма розвитку Криму, послідовність дій центральної влади щодо зрушень в АРК та готовність до конструктивної взаємодії з боку місцевих органів влади.

Література

1. Стівенс Н. Кримські татари і фактор турецького впливу в російсько-українських дебатах стосовно Криму // <http://intellect.org.ua>.
2. Щекина О.В. Крымскотатарский фактор как источник конфликтогенности в Украине // Історія очима молодих дослідників. Матеріали міжнародної студентської конференції. – Т. 2. – Донецьк, 1999. – С. 139.
3. Декларація Верховної Ради СРСР від 14 листопада 1989 року “Про визнання незаконними та злочинними репресивних актів проти народів, які зазнали примусового переселення, та забезпечення їхніх прав” // Депортовані кримські татари, болгары, вірмени, греки, німці: Збірник документів (1941-1998) – К., 1999. – С. 33.
4. Стівенс Н. Кримські татари і фактор турецького впливу в російсько-українських дебатах стосовно Криму // <http://intellect.org.ua>.
5. Авдет. – Бахчисарай, 1991. – 29 листопада.
6. Чубаров Р. Конституція Автономної Республіки Крим. Позиція права чи позиція політичної доцільності? // Віче. – № 5 (134). – 2003. – С. 52.
7. Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжрегіонального досвіду. – К.: [Український незалежний центр політ. дослідж.], 2004. – С. 134.
8. Там само, С. 134-135.
9. Там само, С. 135.
10. Жлуктечко В. Крым, до востребования // День. – 4 ноября 2005. – № 203. – С. 7.
11. Там само, С. 7.
12. Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжрегіонального досвіду. – К.: [Український незалежний центр політ. дослідж.], 2004. – С. 138.
13. Там само, С. 141.